

นิทานเรื่องเจ้าชายออกตัญญูกับหมီး : ร่องรอยนิทานสันสกฤตในล้านนา*

สยาม ภัทรานุประวัติ**

ความนำ

นิทานอินเดียมีหลายประเภท หากแบ่งตามวัตถุประสงค์การเล่าอาจแบ่งได้สองประเภทคือ นิทานอุทาหรณ์สอนใจ และนิทานที่เล่าเพื่อความสนุกสนาน (กุสุมา, 2547 : 15)

นิทานประเภทแรกมุ่งเสนอเนื้อหาเชิงสั่งสอน ส่วนประเภทที่สองนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อความสนุกสนานเป็นหลัก นิทานประเภทนี้มีมากแต่น่าแปลกที่มีนิทานส่วนหนึ่งมีตัวละครเอกเป็นพระเจ้าวิกรมมทิตย์เหมือนกัน และนิทานเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นเรื่องการผจญภัย เสฐียรโกเศศตั้งข้อสังเกตว่า "...บรรดานิยายนิทานต่างๆ ชาวอินเดียมักเกณฑ์ให้ทำวีกรมมทิตย์เป็นนายโรงแทบทุกเรื่อง..." (เสฐียรโกเศศ, 2515 : 72) นิทานที่มีพระเจ้าวิกรมมทิตย์เป็นตัวเอกนั้นมีมากมายจนนักวรรณคดีนิทานเรียกว่าเป็น "คลังนิทานวีกรมมทิตย์" (กุสุมา, 2547 : 72)

คลังนิทานพระเจ้าวิกรมมทิตย์

นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าพระเจ้าวิกรมมทิตย์คือในนิทานอินเดียคือพระเจ้าจันทรที่ 2 แห่งราชวงศ์คุปตะซึ่งครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1076-1126 (Smith, 1967 : 217) เนื้อเรื่องในนิทานส่วนหนึ่งอาจได้เค้าหรือเกร็ดจากพระราชประวัติของพระเจ้าจันทรคุปตะที่ 2 แต่คงมีการรวมเรื่องราวของราชาพระองค์อื่นๆ ในสมัยหลัง

* ผู้เขียนขอขอบพระคุณศาสตราจารย์วิสุทธ์ บุษยกุลที่กรุณาให้ยืมหนังสือเรื่องวิกรมมจรีตเพื่อใช้ตรวจสอบ ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.กุสุมา รัชชมนณี ที่ชี้ประเด็นการศึกษาเปรียบเทียบนิทานสันสกฤตและนิทานท้องถิ่นในภาคเหนือ

** อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เข้าใจด้วยเพราะคลังนิทานพระเจ้าวิกรมมทิตยมีเรื่องมากมายเกินกว่าวีรบุรุษคนเดียว จะทำได้ ประกอบกับวีรกรรมของตัวละครในเรื่องก็หลากหลาย ข้อสังเกตนี้ทำให้นัก บวรพคดีเชื่อว่านิทานวิกรมมทิตยคงมิใช่เรื่องของกษัตริย์เพียงพระองค์เดียว แต่คงเป็น เรื่องที่รวมเรื่องของพระมหากษัตริย์หลายพระองค์และหลายสมัย อีกทั้งยังมีการเพิ่ม เติมเนื้อเรื่องให้สนุกสนานและน่าตื่นเต้นมากยิ่งขึ้นด้วย

การเพิ่มเติมเรื่องทำให้คลังนิทานพระเจ้าวิกรมมทิตยมีนิทานมากและพิสดาร บางเรื่องก็มีเทพเจ้า ภูตผีปีศาจ และของวิเศษมาเกี่ยวข้อง นอกจากนี้ยังน่าสังเกตว่า ชื่อวิกรมมทิตยอาจเป็นเพียงสมญานามที่มีได้หมายถึงกษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง มีกษัตริย์อินเดียโบราณหลายพระองค์นิยมใช้พระนามว่าวิกรมมทิตยเพราะคำว่า วิกรมมทิตยมีความหมายตามรูปศัพท์ว่ากล้าหาญดุจสุริเยเทพ (vikrama = กล้าหาญ, หัวหาญ, āditya = พระอาทิตย์ ; ดังนั้น สมญานามนี้จึงอาจจะเทียบได้กับคำว่า มหาราช นั้นเอง)

สำหรับผู้ศึกษาวรรณคดีนิทานแล้ว ยุคสมัยและความมีตัวตนของพระเจ้า วิกรมมทิตยดูเหมือนจะไม่สำคัญเท่ากับเรื่องเล่าและนิทานจำนวนมากที่สรรเสริญ วีรกรรมและคุณธรรมของพระราชา เรื่องเล่าเหล่านี้เปรียบเสมือนคลังนิทานที่กวีและ นักเล่านิทานใช้เป็นแหล่งข้อมูลในการสร้างสรรค์วรรณคดีมาโดยตลอด นักบวรพคดี ศึกษาพบว่าวรรณคดีสันสกฤตที่สำคัญซึ่งสร้างสรรค์จากคลังนิทานวิกรมมทิตยมีสอง ชุดเรื่องคือ สิงหาสนทวารตริงศตिका¹หรือวิกรมจริด (นิทานสามสิบสองเรื่องจากราช บัลลังก์พระเจ้าวิกรมมทิตย) และเวตาลปัญญาวีศติกตา² (นิทานยี่สิบห้าเรื่องของเวตาล)

วรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้แพร่หลายมากในอินเดีย มีผู้เรียบเรียงเป็นสำนวนต่าง ๆ หลายสำนวนเฉพาะเรื่องสิงหาสนทวารตริงศตिकाพบว่ามีฉบับภาษาสันสกฤตถึง 5 สำนวน (Edgerton, 1926 : xxix) ส่วนเวตาลปัญญาวีศติกตา²พบว่ามีฉบับที่เรียบเรียงเป็นภาษา สันสกฤต 5 สำนวนเช่นกัน (Emeneau, 1934 : xv) นอกจากฉบับภาษาสันสกฤตแล้ว

¹ เรื่องสิงหาสนทวารตริงศตिकाมีผู้แปลเป็นภาษาไทย 3 ท่านคือ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (2573) พรรณนแพทย (2478) และศักดิ์ศรี แยมันดดา (2537)

² เวตาลปัญญาวีศติกตามีผู้แปลเป็นภาษาไทย 2 สำนวนคือ น.ม.ส. และ ศักดิ์ศรี แยมันดดา

ยังพบฉบับภาษาถิ่นอีกหลายฉบับ เช่น ฉบับร้อยกรองที่แต่งเป็นภาษาทมิฬและภาษาสิงหล (Codakumburu, 1955 :182)

วรรณกรรมทั้งสองเรื่องนี้ไม่เพียงแต่แพร่หลายในอินเดียและลังกาเท่านั้น เพราะพบว่ายังมีฉบับเปอร์เซียและมองโกลด้วย ในส่วนของวรรณคดีไทยแม้จะไม่พบนิทานพระเจ้าวิกรมอาทิตย์ที่สมบูรณ์เลยแต่นิทานเวตาลในเรื่องลิลิตเพชรมงกุฎทำให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราสารานุกรมภาพทรงเชื่อว่า “ได้เข้าสู่สยามประเทศแต่โบราณแล้ว”

กุสุมา รัชชมณี ได้ศึกษาเปรียบเทียบเนื้อเรื่องตลอดจนอนุภาคของนิทานเรื่องเจ้าหญิงใบ้ซึ่งอยู่ในนิทานสันสกฤตเรื่องกถารัตนากร (เรื่องสิงหเสนทวารตริงศติกาสำนวนหนึ่ง) กับเรื่องสรรพสิทธิชาดกในปัญญาสาชดก กุสุมา รัชชมณี สันนิษฐานว่าเรื่องเจ้าหญิงใบ้ในสรรพสิทธิชาดกนั้นก็คงเป็นการรับผ่านเรื่องมุขปาฐะ (Kusuma, 1974 : 144) ข้อสันนิษฐานดังกล่าวน่ามีน้ำหนักมากเพราะนิทานทั้งสองมีเพียงเนื้อเรื่องบางตอนเท่านั้นที่คล้ายกัน แต่รายละเอียดในเรื่องนั้นไม่ตรงกันแสดงว่ามีได้ถ่ายทอดจากกันโดยตรง อย่างไรก็ตาม กุสุมา ก็เสนอว่ามีวรรณกรรมไทยบางเรื่องที่มีร่องรอยของต้นฉบับนิทานอินเดียเดิมอยู่ (กุสุมา, 2547 : 163) จากข้อมูลของกุสุมาแสดงว่านิทานอินเดียฉบับภาษาไทยนั้นอาจมีทั้งถ่ายทอดจากต้นฉบับและบันทึกจากเรื่องมุขปาฐะ ตัวอย่างที่เห็นชัดคือนิทานที่พบในเขตภาคเหนือเพราะนอกจากนิทานเจ้าหญิงใบ้ที่ได้เค้ามาจากเรื่องเล่ามุขปาฐะในคลังนิทานวิกรมอาทิตย์และอีกเรื่องหนึ่งที่มาจากนิทานสันสกฤตจากคลังนิทานพระเจ้าวิกรมอาทิตย์ก็คือ นิทานเรื่องเจ้าชายออกตัญญูกับหมีหรือที่ปรากฏชื่อตามต้นฉบับว่าสะเสมิราพญาหมี

เรื่องสะเสมิราพญาหมี : นิทานสันสกฤตฉบับล้านนา

ต้นฉบับเอกสารตัวเขียนที่เป็นไปส่านพบมากในเขตภาคเหนือ ต้นฉบับส่วนใหญ่เป็นเรื่องพื้นเมืองหรือวรรณคดีบาลี ต้นฉบับวรรณคดีสันสกฤตที่เขียนด้วยอักษรธรรมนั้นแทบจะไม่พบในล้านนาเลย แต่มีต้นฉบับตัวเขียนอักษรธรรมล้านนาอยู่สองเรื่องที่ได้เค้าจากวรรณคดีสันสกฤต เรื่องแรกคือ เรื่องนันทสิงหปกรณซึ่งได้เค้าเรื่องจากนิทานตันโตรปาชยานะ อีกเรื่องหนึ่งคือ เรื่องสะเสมิราพญาหมี

เรื่องสะเสมิราพญาหมีเป็นเรื่องที่ยังมิได้พิมพ์เผยแพร่และยังไม่มีการศึกษามาก่อน ต้นฉบับที่พบมีเพียงหนึ่งฉบับ ต้นฉบับเป็นใบลานอักษรธรรมล้านนาภาษาบาลี-ไทยล้านนา จำนวน 53 แผ่น (ดูตัวอย่างต้นฉบับใบลานเรื่องสะเสมิราพญาหมีได้ตอนท้ายบทความนี้) พบที่วัดขุนเส ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ต้นฉบับระบุว่าคัดลอกในปีจุลศักราช 1207 ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 2388 ตอนท้ายเรื่องสะเสมิราพญาหมีมีข้อความกล่าวถึงระยะเวลาการคัดลอกและที่น่าสนใจคือปรากฏชื่อเรื่องที่แตกต่างกัน ชื่อบนปกเอกสารดังนี้

“...**นาติการีราสาปกรณสุดดี**³ นิภูริฐิต์ กรียาอันกล่าวยังการทาปนก็สำเร็จเสร็จแล้ว บวรมวรเท่านี้ก่อนแล เสร็จแล้วยามกองงายเดือน ๑๑ แรม ๗ ค่ำ พร่ำว่าไว้วัน ๒ จุลศกพอได้ ๑๒๐๗ ทั่วไป...”

เรื่องสะเสมิราพญาหมีสามารถแบ่งได้เป็นสองตอน ตอนแรกกล่าวถึงพระเจ้านนทะกษัตริย์แห่งเมืองอุชเชนี มีพระมเหสีรูปงามพระนามว่าภานุมตี พระโอรสนามว่าสิริชยุมการมีอำมาตย์ชื่อพหูสุตตะและปุโรหิตพราหมณ์ชื่อนันทะซึ่งรอบรู้อศิลปศาสตร์ทั้งมวล พระเจ้านันทะทรงหลงใหลพระมเหสีอย่างมาก เวลาออกว่าราชการก็โปรดให้พระมเหสีประทับร่วมราชาอาสน์ด้วย เหล่าเสนามนตรีเห็นว่าไม่เหมาะสมจึงกราบทูลพระราชานันทะ พระราชานันทะจึงบอกเหล่าเสนาว่าพระองค์ต้องการเห็นพระมเหสีตลอดเวลา เหล่าเสนาจึงทูลให้สลักรูปพระนางภานุมตีขึ้นเพื่อให้พระเจ้านันทะทอดพระเนตรขณะว่าราชการได้ เมื่อช่างสลักรูปพระนางเสร็จ พราหมณ์นันทะปุโรหิตเห็นรูปสลักก่อนจึงบอกช่างสลักว่า พระนางภานุมตีมีปานในที่ลับจากนั้นก็แค้นสลับบนรูปสลัก ช่างสลักนำรูปสลักไปถวายพระเจ้านันทะซึ่งพอพระทัยมากแต่เมื่อทรงพบสีที่พราหมณ์นันทะแค้นมิไว้จึงถามช่างสลัก ช่างสลักกราบทูลเรื่องราวทั้งหมด พระเจ้านันทะไม่พอพระทัย เมื่อเข้าบรรทมได้ทอดพระเนตรเห็นปานเหมือนกับที่พราหมณ์นันทะแค้นบนรูปสลัก พระเจ้านันทะก็กริ้วมากเพราะเข้าพระทัยว่าพราหมณ์นันทะลอบเป็นชู้กับพระมเหสีจึงทราบเรื่องที่แค้นแต่พระองค์ก็ไม่ทรงทราบ พระเจ้านันทะจึงให้นำพราหมณ์นันทะไปประหารแต่พหูสุตตะอำมาตย์ทราบก่อนจึงช่วยพราหมณ์นันทะไว้ได้โดยนำไปซ่อนไว้ในที่แห่งหนึ่ง

³ ชื่อนาติการีราสาปกรณที่ปรากฏตอนท้ายต้นฉบับใบลานนั้นผู้เขียนยังไม่สามารถเทียบกับชื่อสันสกฤตของเอ็ดเจอร์ตันได้

ตอนที่สองเป็นเรื่องของเจ้าชายสิริวิชัยซึ่งเสด็จประพาสป่าล่าสัตว์ เจ้าชายพลัดกับกองทัพหลงเข้าป่าลึก ขณะนั้นมีเสือโคร่งไล่ตามพระองค์ เจ้าชายสิริวิชัยจึงหนีขึ้นต้นไม้ซึ่งเสือโคร่งไม่สามารถตามขึ้นได้จึงเฝ้าอยู่ที่โคนต้นไม้ บนต้นไม้เจ้าชายพบหมีใหญ่ตัวหนึ่งทำให้เจ้าชายกลัวมากแต่หมีซึ่งสามารถพูดภาษามนุษย์ได้ก็ปลอมโยนให้เจ้าชายคลายความหวาดกลัว หมีให้เจ้าชายนอนพักบนटकของตน ส่วนเสื่อหว่านล้อมให้หมีผลักเจ้าชายลงมา แต่หมีไม่ยอม เมื่อเจ้าชายตื่นขึ้นหมีก็ขอนอนพักบ้าง ระหว่างที่หมีหลับอยู่ เสือบอกให้เจ้าชายผลักหมีลงมาให้ตนเมื่อตนกินหมีแล้วก็จะจากไปโดยไม่ทำร้ายเจ้าชาย เมื่อได้ยินดังนั้นเจ้าชายจึงผลักหมีลงจากคบไม้ หมีเกาะกิ่งไม้ไว้ได้จึงไม่ตกลงไป เมื่อหมีกลับขึ้นคบไม้ได้จึงสาปเจ้าชายผู้ทรยศตนให้เสียสติท่องแต่คำว่า สะ-เส-มิ-ราไปตลอด เมื่อเสือโคร่งและหมีจากไปแล้ว เจ้าชายก็เสด็จกลับเมืองแต่ก็มีได้ตรัสกับผู้ใด ตรัสแต่คำว่าสะ-เส-มิ-ราอยู่ตลอดเวลา พระเจ้านั้นทรงกังวลพระทัยมากโปรดให้หาแพทย์และคนมีวิชามารักษาเจ้าชาย แต่ก็ไม่มีผู้ใดที่สามารถถอนคำสาปของหมีได้ อำมาตย์พหุสตะจึงนำความไปปรึกษานันทพราหมณ์ เมื่อได้ยินคำที่เจ้าชายตรัส นันทพราหมณ์ก็ทราบเรื่องทั้งหมดทันทีและเสนออุบายโดยให้ธิดาของตนมารักษาเจ้าชายแล้วตนเองซ่อนอยู่ใต้โรงพิธี นันทพราหมณ์ถวายการรักษาด้วยการท่องคาถาสืบทโดยคาถาบทแรกขึ้นด้วยคำว่า สะ คาถาบทที่สองขึ้นด้วยคำว่า เส คาถาบทที่สามขึ้นด้วยคำว่า มิ และคาถาบทสุดท้ายขึ้นด้วยคำว่า รา เมื่อสวดคาถาจบสืบทเจ้าชายก็ได้สติดังเดิม พระเจ้านั้นทรงสำนึกได้และเสียพระทัยที่สั่งประหารพราหมณ์นั้นนะ อำมาตย์พหุสตะจึงกราบทูลเรื่องราวทั้งหมด พระราชานันหะพอพระทัยและอภัยโทษให้พราหมณ์นั้นหะทั้งยังโปรดให้เจ้าชายสิริวิชัยอภิเษกกับธิดาของพราหมณ์นั้นหะ และโปรดให้ป่าที่มีอาศัยอยู่เป็นเขตอภัยทาน เมืองอูชเชนิกิเจริญรุ่งเรืองสืบมา

ต้นฉบับนิทานเรื่องสะเสมิราพญาหมีจบเพียงเท่านี้ เนื้อเรื่องทั้งสองตอนนี้ตรงกับเรื่องพระเจ้านันหะกับพราหมณ์นั้นหะและเรื่องเจ้าชายกับหมีในเรื่องสิงหาสนทวารตริงคติกาฉบับสันสกฤตอย่างมาก ในฉบับสันสกฤตนิทานเรื่องนี้เป็นนิทานเรื่องที่ 5 และ 6 ซึ่งเป็นนิทานที่อำมาตย์ผู้หนึ่งเล่าให้พระราชโอรสฟัง

ที่มาของเรื่องสะเสมิราพญาหมี

แม้ว่าเรื่องสิงหาสนทวารตริงคติกาฉบับสันสกฤตจะมีหลายสำนวนแต่เรื่องพระเจ้านั้นเท่ากับพราหมณ์นั้นแหละและเรื่องเจ้าชายกับหมีนั้นมิได้มีทุกสำนวน มีเพียง 3 ฉบับเท่านั้นที่มีนิทาน 2 เรื่องนี้คือ ฉบับอินเดียใต้สำนวนร้อยแก้ว ฉบับอินเดียใต้สำนวนร้อยกรอง และฉบับไซนะซึ่งเป็นฉบับอินเดียภาคเหนือ (Edgerton II, 1926 : xxxv)

นอกจากเรื่องสิงหาสนทวารตริงคติกาฉบับสันสกฤตแล้ว เรื่องเจ้าชายออกตัญญูกับหมีก็ยังปรากฏในกถาสรีตสาคของโสมทเวะด้วย แต่ในกถาสรีตสาคผู้เล่าคือ วรรุจิพราหมณ์ เนื้อเรื่องเป็นเรื่องย่อ อีกทั้งชื่อตัวละครในเรื่องก็ต่างไปจากเรื่องสะเสมิราพญาหมี⁴ นิทานเรื่องเจ้าชายออกตัญญูกับหมีในกถาสรีตสาคของโสมทเวะจึงไม่น่าจะเป็นที่มาของเรื่องสะเสมิราพญาหมี

หากพิจารณาเฉพาะชื่อตัวละครในเรื่องแล้ว สิงหาสนทวารตริงคติกาทั้งสามฉบับส่วนใหญ่ตรงกัน ชื่อตัวละครที่ต่างกันนั้นเรื่องสะเสมิราพญาหมีจะเหมือนกับฉบับร้อยกรองมากกว่าฉบับอื่น เช่น เจ้าชายผู้ทรยศหมีในเรื่องสะเสมิราพญาหมีชื่อสิริวิชัย ฉบับร้อยแก้วชื่อ ชยपाल ส่วนฉบับร้อยกรองชื่อ วิชยपालก

ข้อความสำคัญที่จะช่วยสืบไปถึงฉบับสันสกฤตที่เป็นต้นเรื่องของสะเสมิราพญาหมีได้คือคาถา 4 บทที่พราหมณ์นั้นทนะสวดเพื่อแก้คำสาปของหมี เพราะคาถาทั้งสี่บทนี้มีรายละเอียดปลีกย่อยต่าง⁵ กันมากดังนี้

คาถาที่ 1

ฉบับร้อยแก้ว⁶

sadbhāvaṃ pratipannāṇaṃ vañcane kāvidagdhataḥ /
aṅkam aruhya suptānāṃ hantuhḥ kiṃ nāmapausam //

⁴ ในกถาสรีตสาค พระราชาพระนามว่าโยคนั้นทนะ อำมาตย์ชื่อศักฎาลและพราหมณ์ชื่อวรรุจิ

⁵ ฉบับไซนะมีข้อความส่วนใหญ่เหมือนกับฉบับร้อยแก้ว

⁶ เฉพาะบทแปลคาถาฉบับร้อยแก้วตัดจากเรื่อง วิกิรมจรีตฉบับแปลของ ศักดิ์ศรี แยมันตดา

1) เป็นความฉลาดนักหรือที่บุคคลจะทรยศต่อผู้ซึ่งมอบความไว้วางใจแก่ตนจะถือเป็นวีรกรรมอย่างหนึ่งกระนั้นหรือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเขาบังอาจฆ่าบุคคลที่ให้ออกของตนเป็นที่ซบหลับนอนอย่างเต็มใจ

ฉบับร้อยกรอง

sadbhāva pratipannānāṃ vañcane kā vidagdhātā /
aṅkam āruhya suptānāṃ hanane kiṃnu pauruṣam //

สะเสมิราพญาหมี

sabhāva paṭipannānanāṃ vañcane kāvidagdhātā /
a[ṅka]ṃ āruhya supanāna han[a]ne kinu na porisaṃ //

คาถาที่ 2

ฉบับร้อยแก้ว

setuṃ gatvā samudrasya gāṅgāsagarasaṃgame /
brāmahatvā pramucyeta mitradhohī na mucyate //

ฉบับร้อยกรอง

setuṃ dṛśvā samudrasya dhanuṣkoṭivivartane /
brāhmahā mucyate pāpair mitradrohī na mucyate //

สะเสมิราพญาหมี

setuṃ disvā samuddhasa dhanuko tayā vivattane mutto /
brāhmavaghopāpa mittādudhīna matakko //

2) โดยการไปสู่รามเสตุ (สะพานพระราม) ซึ่งทอดข้ามมหาสมุทรอันเป็นที่รวมแห่งกระแสพระคงคา ความผิดความบาปของผู้ฆ่าพราหมณ์ย่อมถูกขจัดให้หมดไป แต่ผู้ทรยศต่อสหายที่ดีของตนนั้นหาอาจจะไต่บาปได้ไม่

3) ผู้ทรยศต่อมิตรที่ดี คนอกตัญญูที่ดี และคนผู้ทำลายความไว้นื้อเชื่อใจที่ดี คนทั้งสามประเภทนี้ ละชีพแล้วย่อมไปสู่รกภูมิเป็นเวลานานแสนนานจนกว่าสุริยจันทรวงจะประลาตไปจากแผ่นฟ้า

4) โอ ราชะ แม้พระองค์ประสงค์จะช่วยพระราชบุตรให้พ้นความพิบัติ ขอได้โปรดเอื้อเพื่อบำรุงแก่พราหมณ์เกิด เพราะพราหมณ์เป็นผู้อยู่ในวรรณะอันเลิศกว่าวรรณะทั้งปวง

คาถาที่ 3

ฉบับร้อยแก้ว

mitradhohi kṛtaghnaś ca yaś ca viśvāsaghātaḥ /
trayas te narakam yānti yāvaca cādradivākarau //

ฉบับร้อยกรอง

mitradhohi kṛtaghnaś ca steyī ca gurutaḥpagah /
catvāro narakam yānti yāvaca candradivākarau //

สะเสมิราพญาหมี

mittaghāta matughāto sthenako gurudāyiko /
cattāro niriyaṃ yānti yāva can[da]divākārā //

คาถาที่ 4

ฉบับร้อยแก้ว

rājan bhos tava putrasya yadi kalyāṇam icchasi /
dehi dānaṃ dvijātibhyo varṇānaṃ brāhmaṇo guruḥ //

ฉบับร้อยกรอง

rājans tvam asya putrasya yadi kalyāṇam icchasi /
dānaṃ dehi dvijātīnāṃ tad dhidurgativāraṇam //

สะเสมิราพญาหมี

rājanda tvam rāja puttasya yadi kalyāṇīm icch[a]si /
dāna[m] dehi dijādinnaṃ duggati tena hessati //

ข้อความที่เป็นคาถาบาลีในเรื่องสะเสมิราพญาหมีตรงกับโคลกสันสกฤตของ ฉบับร้อยกรองอย่างมาก เช่น ในคาถาที่ 1 คำว่า *kinnu pauruṣam* ตรงกัน ในคาถาที่ 2 คำว่า *drśvā* (เห็นแล้ว) ตรงกับสะเสมิราพญาหมีแต่สะเสมิราพญาหมีเป็นภาษาบาลี จึงใช้คำว่า *disvā* ; ส่วนฉบับร้อยแก้วใช้ *gatvā*) คำว่า *dhanuṣkotivivartane* (กลับมาที่แหลมธนุโกฏิ) และ *catvāro narakam* (อบายภูมิทั้งสี่) ในคาถาที่ 3 ปรากฏเฉพาะในฉบับร้อยกรองและเรื่องสะเสมิราพญาหมีเท่านั้น และคำว่า *dānam dehi* (ให้ซึ่งทาน) ในคาถาที่ 4 ซึ่งฉบับร้อยแก้วใช้ *dehi dānam*

ด้วยเหตุที่คำที่ใช้ในคาถาทัง 2 ฉบับเหมือนกันอย่างมากจึงเชื่อได้ว่าเป็นการแปลหรือเรียบเรียงจากต้นฉบับมากกว่าเป็นการแต่งใหม่ ทำนองเดียวกับนิทานสกฤต ปกรณ์ฉบับล้านนาซึ่งคาถาบาลีในเรื่องยังคงเค้าของโคลกสันสกฤตอยู่มาก (สยาม, 2547 : 4)

ปัจจุบันผู้เขียนยังไม่อาจสรุปได้ว่ามีนิทานล้านนาที่มีเนื้อเรื่องคล้ายนิทานใน คลังนิทานพระเจ้าวิกรมมาทิตย์มีจำนวนเท่าใดเพราะยังไม่พบต้นฉบับนิทานเรื่องอื่นๆ แต่เข้าใจว่าน่าจะมีอยู่หลายเรื่องเพราะการเข้ามาของนิทานวิกรมมาทิตย์น่าจะเข้ามาทั้งหมด ทำนองเดียวกับนิทานต้นไตรปาชยานะ

การเพิ่มเติมเนื้อหาและการเสริมความ

แม้ว่าเรื่องสะเสมิราจะมีเค้าของภาษาเดิมอยู่มากแต่ผู้เขียนเชื่อว่าเรื่องสะเสมิราพญาหมีนั้นมิได้แปลจากเรื่องทั้งหมดแต่คงเป็นการเก็บใจความโดยเฉพาะโคลกมา เรียบเรียงเสริมความเพิ่มเติมและอธิบายให้ชัดเจนขึ้น การเสริมความนี้เองที่แสดงทัศนคติของชาวล้านนาที่มีต่อนิทานเรื่องนี้ได้อย่างดี ในขณะที่เดียวกันก็แสดงว่านิทานเรื่องนี้เข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นานพอสมควรแล้วทำให้มีเนื้อเรื่องผิดเพี้ยนไปจากเดิม ตัวอย่างที่เห็นชัดคือ แนวคิดสำคัญของเรื่องเจ้าชายออกตัญญูกับหมีในฉบับเดิมนั้นนอกจากจะแสดงโทษของการออกตัญญูกับผู้มีพระคุณแล้วยังแฝงแสดงความสำคัญและสถานะที่สูงส่งของพราหมณ์อยู่ด้วยดังจะเห็นได้จากโคลกบทที่ 4 ซึ่งกล่าวว่

rājan bhos tava putrasya yadi kalyāṇam icchasi /

dehi dānam dvijātibhyo varṇānam brāhmaṇo guruḥ //

โอ ราชะ แม้พระองค์ประสงค์จะช่วยพระราชบุตรให้พ้นความพิบัติ ขอได้โปรด
เอื้อเฟื้อบำรุงแก่พราหมณ์เถิด เพราะพราหมณ์เป็นผู้อยู่ในวาระอันเลิศกว่า
วาระทั้งปวง

(ฉบับร้อยแก้ว)

rājans tvam asya putrasya yadi kalyānam icchasi /
dānam dehi dvijātmīnam tad dhidurgativāraṇam //

มหาราช หากพระองค์ประสงค์สวัสดิภาพแก่พระโอรสของพระองค์แล้วไซ้ โปรด
ให้ทานแก่พราหมณ์เถิด เพราะนั่นคือสิ่งที่จะช่วยให้พ้นจากอภัยได้

(ฉบับร้อยกรอง)

แต่เมื่อนิทานเรื่องนี้ถูกถ่ายทอดเป็นภาษาพื้นเมือง ผู้เรียบเรียงได้ลดความ
สำคัญดังกล่าวลงและแทรกคติความเชื่อทางพุทธศาสนาไว้แทนความเชื่อเดิม ทั้งนี้
เพื่อให้เข้ากับค่านิยมของคนพื้นเมือง เช่น โศลกที่ 2 ของเรื่องสิงหาสนทวารตริงศติ
กาฉบับร้อยกรองกล่าวว่า

setuṃ dṛśvā samudrasya dhanuṣkoṭivivartane /
brahmahā mucyate pāpair mitradrohī na mucyate //

เพียงแต่ได้เห็นสะพานรามเสตุอันทอดข้ามมหาสมุทรแล้วกลับมาที่แหลมธนูโกฏิ⁷
แม้แต่ผู้สังหารพราหมณ์ก็อาจพ้นจากบาปได้แต่ผู้ที่ทรยศต่อมิตรนั้นไม่อาจจะพ้น
บาปได้เลย

ผู้เรียบเรียงเรื่องสะเสมิราอาจจะไม่คุ้นกับชื่อธนูโกฏิซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์
ของชาวอินเดียใต้ ดังนั้น จึงเลี่ยงคำนี้โดยกล่าวถึงรามเสตุหรือสะพานพระรามเพียง
แห่งเดียวจากนั้นก็แสดงทัศนะของตนว่า

⁷ รามเสตุหรือสะพานพระรามนั้นชาวฮินดู เชื่อว่าเป็นสะพานที่พระรามโปรดให้สร้างขึ้นเพื่อ
ข้ามไปเมืองลงกา ส่วนแหลมธนูโกฏิมีลักษณะเหมือนปลายลูกศรที่ยื่นลงทะเลทั้งสองที่ถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ (ตริละ) ที่สำคัญของชาวอินเดียใต้ที่สามารถช่วยชำระบาปได้

“...ทิสวา หันแล้ว รามเสตุ ยังชั่วหลวงอันเป็นพนดิน ส(มฺ)ทสฺส แห่งแม่น้ำสมุทรที่หว่างชมพูที่ปแลลงกาที่ปนั้น...ที่อันพระยารามหาซางได้หื้อเป็นน้ำไหลไปक्रमนั้น...ด้วยอันยงธนูนั้น..บุคคลผู้นั้นคนใดได้ไปหันได้ไปชั่วสมุทรตัดที่นั้นแล้วอาบน้ำดำหัวชำระหื้อโคลเสียตั้งอัน มุตโต ก็พันบาปจาบาปรามุห° โทษโศตเคราะห์ร้ายทั้งมวนแล...เมื่อสนั่นนั้นก็ว่าตามคัมภีร์อันพราหมณ์ทั้งหลายหื้อลอยเคราะห์แลบาปบัดเลือกเสียที่น้ำไหลเขียวแลน้ำ 4 แคว แลน้ำฝ่ายแลอันนี้ว่าตามคัมภีร์ศาสตร์เกตและมฆหองซางอย่างหลายจักบัตจักกฎศิวาพาดทั้งมวนก็เที่ยวยอมไปบัตเลือกที่เขียวแลน้ำ 2 แคว 3 แคว...ผิตามพุทธวจนะแท้เท่าแต่เคราะห์แลโทษก็ยงหายแลบาปกรรมก็บ่ห่อนหายได้ ชายเท่ามีแต่กระทำบุญคือพึงธรรมจำศีลกินทานแลเมตตาภาวนาหื้อได้ดับตนตัวเสียก่อนอย่ารีบหื้อเวรมาทันนั้นสิ่งเดียว...”

การแสดงที่ชนะเช่นนี้แสดงความเชื่อเรื่องการสะเดาะเคราะห์แบบล้านนาและการทำบุญตามความเชื่อในพุทธศาสนาไว้อย่างชัดเจน หรือในโคลกที่ 3 ของฉบบัรร้อยกรองความว่า

mitradhohī kṛtaghnaś ca steyī ca gurutalpagaḥ /
catvāro narakam yānti yāvac candradivākarau //

ผู้ทำร้ายมิตร คนอกตัญญู โจรร้ายและผู้ล่วงละเมิดครูอาจารย์
บุคคลทั้งสี่นี้จะตกนรกนานตราบจนสิ้นพระอาทิตย์และพระจันทร์

เนื้อความเดิมในโคลกกล่าวถึงบุคคลสี่ประเภท แต่ในเรื่องสะเสมิราพญาหมีกล่าวถึงผู้สังหารมารดา (matughato) แทนคนอกตัญญูและกล่าวถึงบุคคลเพียงสองประเภทคือผู้ทรยศมิตรและผู้สังหารบิดามารดาอาจจะเป็นเพราะมีการกล่าวถึงผู้สังหารบิดามารดาด้วยผู้เรียบเรียงจึงเพิ่มความเห็นในทำนองไม่เห็นด้วยกับเนื้อความเดิมที่กล่าวว่าคุณทำร้ายมิตร คนอกตัญญู โจรร้ายและผู้ล่วงละเมิดครูนั้นจะตกนรกแต่ผู้ที่ควรตกนรกคือผู้ทำอนันตริยกรรมและผู้ทำลายวัตถุสถานในศาสนาตั้งความว่า

⁸ ผู้เขียนไม่ทราบว่าคุณนี้หมายถึงอะไรจึงคงรูปคำไว้ตามต้นฉบับตัวเขียน

“...แต่ในคาถาอันนี้ควรเอา มุสาวาทแลสุราออกขับหรือพร้อมกันด้วยสหายรัก
 นัยห้าหลวงกับนั้นชอบแลที่แย้งบทว่า ยาว จนทิวาภรวา นั้นควรเอาปัญญาன்றियกรรม
 ทั้ง 5 คือว่า มาตุฆาต อรหันตฆาต พุทธโลहितุบาทกัม สงฆเภทกรรม ควรเอากับคนใด
 ตสฺส ที่กรรมได้คือว่าผู้[ไม่]ล้างสญฺญูปุทฺธเจตียัตตได้ไม่ศรัทธาโพธิ์นั้นแล...”

การนำเสนอด้วยมุมมองที่ต่างไปจากเดิมทั้งการ “เสริม” และ “แย้ง” แสดง
 ว่าเรื่องนี้จะเข้ามาในดินแดนล้านนานานมากจนสาระของเรื่องกลายไปแล้ว⁹ และแนวคิด
 ทางพุทธศาสนาก็เข้าแทรกในเรื่องได้อย่างเหมาะสม

การเข้ามาของนิทานวิกรมชาติย่นนั้นยังไม่อาจยืนยันระยะเวลาหรือเส้นทางที่
 แน่นอนได้เนื่องจากยังไม่พบหลักฐานแวดล้อมที่มีน้ำหนักเพียงพอแต่จากเนื้อเรื่องที่
 ยังคงหลงเหลืออยู่สันนิษฐานได้ว่าเรื่องสะเสมิราอาศัยการเรียบเรียงจากเรื่องสิงหาส
 นทวารตรงศตिकाฉบับร้อยกรองซึ่งเป็นสำนวนของอินเดียได้ วรรณคดีสันสกฤตที่เป็น
 นิทานนี้เองน่าจะเป็นคำให้กับนิทานพื้นเมืองหลายเรื่องในภาคเหนือก่อนที่จะมีการ
 เรียบเรียงปัญญาสาชดก

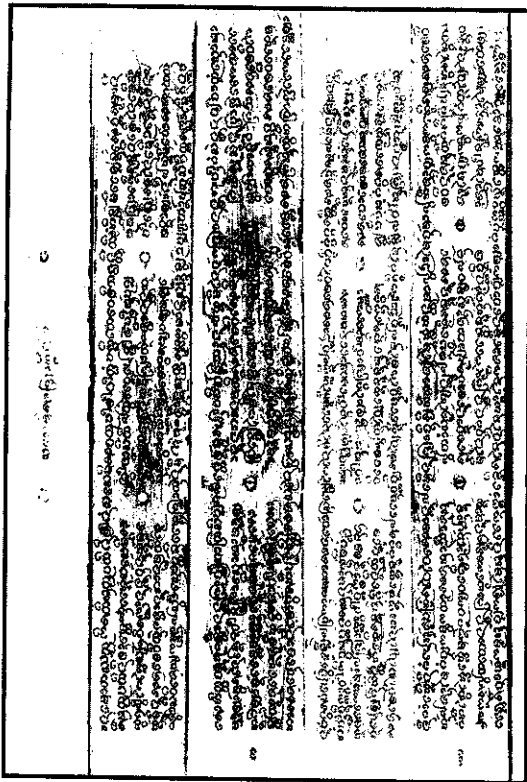
การที่วรรณคดีอินเดียได้มาปรากฏในอาณาจักรล้านนานั้น อาจสันนิษฐานได้เป็น
 2 ทาง คือคนล้านนาในอดีตอาจได้วรรณกรรมเรื่องนี้มาจากชาวพม่าซึ่งรับผ่านชาวมอญ
 ซึ่งได้จากอินเดียได้อีกทีหนึ่ง¹⁰ หรืออาจเป็นไปได้ว่าพระภิกษุจากล้านนาที่เดินทางไป
 สืบศาสนาที่ลังกาทวีปหรืออินเดียได้คงได้ต้นฉบับวรรณคดีสันสกฤตจากอินเดียได้มา
 จำนวนหนึ่ง และได้นำต้นฉบับเหล่านั้นกลับมาอาณาจักรล้านนาด้วย หลังจากนั้นจึงมี
 การแปลข้อความบางส่วนจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาบาลีก่อนจะแปลเป็นภาษาพื้น
 เมืองในภายหลัง (สยาม, 2546 : 55-56)

⁹ คาถาที่พราหมณ์นั้นทะสวดแก้คำสาปของหมินั้นดูเหมือนว่าผู้เรียบเรียงเรื่องสะเสมิราจะให้
 ความสำคัญมากเพราะผู้เรียบเรียงได้กล่าวถึงเสมอตั้งแต่ปรากฏข้อความตอนต้นเรื่องกล่าวว่า “...ตฤ
 ปตินิทานเหตุการณ์แห่งสะเสมิราเป็นคาถาสีตวลแล้วแจกเป็นคาถา 4 บทอันบุคคลผู้มีปัญญา
 พึงรู้ดังนี้ทอะ...” ตอนท้ายเรื่องก็กล่าวถึงอำนาจของคาถาว่า คาถาบทแรกผู้ใดสวดจะมีปัญญา
 บทที่สองผู้ใดสวดจะพ้นจากภัยทั้งปวง บทที่สามผู้ใดสวดจะเป็นที่รักของเทวดา และมนุษย์และบทที่
 สี่ผู้ใดสวดจะมีทรัพย์สมบัติ

¹⁰ แนวคิดนี้ได้จาก ศาสตราจารย์วิสุทธ์ บุษยกุล

เมื่อเปรียบเทียบเรื่องสะเสมิราพญาหมีกับนิทานนางตันไต่ย¹¹ ซึ่งเป็นนิทานอุทาหรณ์สอนใจชุดใหญ่ของล้านนาแล้ว เรื่องสะเสมิราพญาหมีนับว่ายังต่อยกว่าทั้งความสนุกสนานของเนื้อหาและคติสอนใจ อย่างไรก็ตาม ว่าเรื่องสะเสมิราพญาหมีจะไม่โดดเด่นทั้งในด้านเนื้อเรื่องหรือคติสอนใจ แต่ต้นฉบับที่เหลืออยู่ในปัจจุบันก็แสดงร่องรอยของนิทานสันสกฤตจากแดนภารตะที่หลงเหลืออยู่ในดินแดนล้านนา รวมทั้งวิธีการถ่ายทอดดัดแปลงและปรุงแต่งเรื่องให้เข้ากับค่านิยมของคนไทยได้ดีในระดับหนึ่ง

ตัวอย่างต้นฉบับโบราณเรื่องสะเสมิราพญาหมี

¹¹ ต้นฉบับเรื่องตันไต่ยหรือหนันทสิงหปรกรณ์นี้เดิมเป็นนิทานสันสกฤตชื่อว่าตันไต่ยปายาณะมีปรกรณ์ย่อยๆ 4 เรื่องคือ หนันทกปรกรณ์ สฤกณปรกรณ์ มัดชุกปรกรณ์ และปิจาจนปรกรณ์

หนังสืออ้างอิง

ต้นฉบับตัวเขียน

“สะเสมิรพญาหมี.” วัดขุนเส อ.หางดง จ.เชียงใหม่. หนังสือโบราณ. อักษรธรรมล้านนา.
ภาษาบาลี-ไทยล้านนา. จ.ศ. 1207. เลขที่ 026.

หนังสือและวารสาร

กุสุมา รัชชมณี. กุสูมาวรรณนา 3 : ปกรณัมนิทาน. กรุงเทพฯ : แม่คำผาง, 2547.
นิทานอิหฺร่านราชธรรม 2 เล่ม. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2505-2506.
ศักดิ์ศรี แยมนัดดา. วิกรมจรีต. กรุงเทพฯ : แม่คำผาง, 2537.
สยาม ภัทรานุประวัติ. “ปักษ์ปกรณ์:การศึกษาเปรียบเทียบฉบับสันสกฤต ล้านนา
และไทย.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546. (อัดสำเนา)
เสรีयरโกเศศ และ นาคะประทีป. นิยายเบงคลี. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2515.

ภาษาต่างประเทศ

Codakumburu, C.E. **Sinhalese Literature**. Colombo :The Colombo Apothecaries, 1955.
Edgerton, Franklin. ed. & tr. **Vikrama's Adventures** 2 vols. Massachusetts :
Harvard University Press, 1926.
Emeneau, M.B. **Jambhaladatta's version of the Vetālapañcavinśati**.
NewHavan: American Oriental Soceity, 1934.
Kusuma Raksamani. “Pravahlikā : A Type of Sanskrit Short Story: A Story :
A Study of Sanskrit, Thai and Lao Texts.” M.A. Thesis University of
Toronto, 1974.
Smith, V.A. **The Oxford History of India**. London: At The Oxford University
Press, 1967.

บทคัดย่อ

นิทานเรื่องเจ้าชายออกตัญญูกับหมี : ร่องรอยนิทานสันสกฤตในล้านนา

นิทานอินเดียที่มีพระเจ้าวิกรมาทิตย์เป็นตัวละครเอกนั้น เป็นเรื่องที่แพร่หลายมากในอินเดีย นิทานเรื่องวิกรมาทิตย์ปรากฏทั้งวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณกรรมลายลักษณ์ ทั้งฉบับภาษาสันสกฤตและฉบับท้องถิ่น วรรณกรรมลายลักษณ์เรื่องวิกรมาทิตย์ฉบับภาษาสันสกฤตที่สำคัญมี 2 เรื่องได้แก่ นิทานสิงหาสนทวารังศติกา และนิทานเวตาลปัญญาวิศติ นักศึกษาวรรณคดีไทยเชื่อว่านิทานทั้ง 2 เรื่องนี้คงเข้าสู่ประเทศไทยโดยวิธีมุขปาฐะ แต่ต้นฉบับนิทานสะเสมิราพญาหมีซึ่งพบที่จังหวัดเชียงใหม่ เนื้อเรื่องตรงกับนิทานเรื่องพระเจ้านั้นทะกับพราหมณ์และเจ้าชายออกตัญญูกับหมีในนิทานสิงหาสนทวารังศติกาฉบับภาษาสันสกฤตสำนวนร้อยกรองของอินเดียได้อย่างมาก เรื่องสะเสมิราพญาหมีจึงเป็นร่องรอยของนิทานสันสกฤตจากอินเดียได้ที่เข้ามาสู่อาณาจักรล้านนาตั้งแต่สมัยโบราณ อย่างไรก็ตามก็ผู้เรียบเรียงนิทานเรื่องนี้ก็ได้ปรับเนื้อเรื่องให้เข้ากับความเชื่อทางพุทธศาสนาและท้องถิ่นภาคเหนือด้วย

Abstract

The Ungrateful Prince and the Bear : Traces of Sanskrit Folktales in the Lanna Kingdom

Indian tales about King Vikramaditya were well-known in India. They are found in both oral tales and literature, the latter of which can be divided into two groups: Sanskrit and local versions. In the Sanskrit version, two important tales are Sinhasanatavatrimsatika and Vetabpancavisati, both of which are believed to have been disseminated throughout Thailand in the oral tradition. However, the story in the manuscript of Sasemira Bhayamee is similar to that of King Nanada and the Brahma and that of the Ungrateful Prince and the Bear, a sub-story in Sinhasanatavatrimsatika, with versions written in Sanskrit and Southern Indian prose. Nevertheless, to suit Buddhist and local beliefs, the composer of this tale changed a few parts. Thus, Sasemira Bhayamee can be traced to Sanskrit tales that originated in India and later were known in the ancient Lanna Kingdom.